

ПРО СУТНІСТЬ КОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

О.М.Рубанець

кандидат філософських наук

Національного технічного університету України

“Київський політехнічний інститут”

У статті розглядається когнітивний підхід у дослідженні еволюції наукового знання, розкривається діалектика суб'єктивного та об'єктивного рівнів когнітивної практики. Суб'єктивний вимір розкривається на засадах гносеологічного образу та розглядається як прояв методологічної свідомості у філософській та науковій рефлексії. Об'єктивний рівень розглядається як еволюція способів уявлення та оперування.

Ключові слова: еволюція наукового знання, гносеологічний образ, рівні когнітивної практики.

Актуальність дослідження когнітивного в сучасній філософії науки пов'язана із зростанням значення когнітивного дослідницького потенціалу бакалаврів, магістрів та докторів в умовах Болонського процесу. Підвищення вимог до когнітивно-креативних аспектів пізнавальної і практичної діяльності акцентуалізує виокремлення питань виробництва знання, інформаційного обміну та комунікацій та виведення на перший план розвитку виробництва знання як основи європейської інтеграції України в Європу як суспільство знання.

Проблема когнітивного підходу в сучасній філософії науки пов'язана з необхідністю переходу від безпосереднього розгляду когнітивного як ментального і психічного до розгляду його, що спирається на дослідження еволюції наукового знання. Розуміння когнітивного як виразу знання, способів представлення та оперування, які стають основою реактивації психічних процесів мислення, покладене в основу відтворення виробництва знання як прояву когнітивної діяльності людини.

Новим є виявлення діалектики суб'єктного та об'єктного виміру когнітивних практик. Це дозволяє проводити дослідження когнітивного виміру еволюції сфери знання на основі системних відносин, які складаються в процесі формування нових проблемних областей. Це визначає ступінчатий характер еволюції та загальний когнітивний зсув – основу трансгресії сфери знання.

Метою дослідження є введення когнітивного підходу, що спирається на об'єктивну еволюцію знання та його когнітивних характеристик – способів представлення та оперування.

Задачі дослідження – аналіз сучасного розуміння сутності когнітивного у філософії науки; розгляд репрезентації та представлення, введення концептуальних основ когнітивного підходу.

Ступінь розробки проблеми полягає у розкритті значення розробки когнітивного підходу у філософії науки, у введенні в розгляд сучасного наукового дискурсу когнітивної діяльності людини, як основи когнітивної практики (В.С.Лук'янець, Л.В.Озадовська, В.С.Кравченко). Сучасне розуміння когнітивного у філософії науки (розробка ідеї когнітивної революції в епістемології, когнітивно-комунікативних стратегій синергетики, а також критика когнітивного підходу, як такого, що спирається на філософію нейросвідомості та концепцію отілесненого мислення тощо) пов'язує когнітивне з безпосередніми ментальними, психічними проявами людини.

Боротьба тенденцій – натуралістичної та культурно-історичної щодо питання про джерела еволюційних змін в когнітивній системі гомінід, а далі – людини, стосується питання впливу культури на обробку когнітивної інформації. В обох напрямках – в біологічній теорії когнітивних процесів (К.Лоренц, Р.Рідль), і в філогенетичному напрямі (Д.Кемпбелл, Г.Фоллмер) йдеться про розгляд ментальності.

Тема гени і культура, генетичної запрограмованості обробки когнітивної інформації розглядається в контексті співвідношення когнітивної і культурної революції. Усі позиції «відсилають» до когнітивного як прояву ментального і психічного, але є відмінності щодо оцінки характеру впливу культури. І.П.Меркулов, стверджуючи ідеї генетичної запрограмованості та отілесненого мислення, вводить в розгляд вплив культури, переходячи до розгляду колективного несвідомого. Е.Я.Режабек розглядає опосередковане відношення людини до світу як «магістральний шлях розвитку когнітивних здатностей (родоісторичної) людини» [5, 57]. Комунікативна специфіка гаптичних засобів

(стереотипізованих рухів, танців тощо) відтворює інформаційні режими у вигляді ритуалів, розглядаючи ритуал як інститут культури: це не залишає місця «сліпої» генетичної змінюваності [5, 63].

Питання про морфологічні ознаки і тілесну еволюцію розглядається з позицій генетичної запрограмованості морфології (І.П.Меркулов), розгляду тілесної еволюції в залежності від буксирного канату поведінки (Г.Фоллмер), та визначення розвитку когнітивних здатностей на основі ритуалів як соціального інституту. Методологічні розбіжності – орієнтація на генетичну предзаданість всіх проявів в людській когнітивності, залежність когнітивної еволюції від поведінки чи розгляд зростання адекватності когнітивних моделей відтворюваної реальності як продукту соціальної історії розглядають в якості незмінної основи когнітивного когнітивні системи людини.

Постановки питання гносеології, виокремлення об'єктивних відносин людини до реальності і навіть відмова від менталістських, психологічних інтерпретацій в розгляді еволюційної епістемології Г.Фоллмера не змінює, однак, позиції щодо основи когнітивного підходу та його сутності.

Твердження про недостатню розробленість, визначеність когнітивного підходу за основу його виокремлення визнання первісності ментальних репрезентацій.

В умовах лінгвістичного повороту, розгляду сфери знання як простору лінгвістичних комунікацій, в якому на перший план виходять проблеми відсутності єдиної загальноновизнаної мови спілкування, методологічні аспекти дискурсу, наративу, герменевтичної інтерпретації, протиставлення лінгвістичної репрезентації ментальній стає ознакою когнітивного підходу у філософії науки [2].

Сучасний методологічний розвиток когнітивної лінгвістики та інших наук, які разом з нею утворюють міждисциплінарну область дослідження когнітивного на основі визнання первісності лінгвістичних репрезентацій, показує, що об'єктом дослідження когнітивного можуть бути не тільки безпосередньо ментальні, психічні процеси, а й знання. Більше того, саме «немовне» знання – знання, яке не містить відомостей про лінгвістичну репрезентацію, стає джерелом, з якого робляться висновки щодо ментальних, психічних процесів. Розгляд когнітивного як прояву знання показує, що шлях до ментального як психічної діяльності мозку людини, може іти від знання до реактивації на його основі певних психічних процесів.

Актуальність введення знання в якості об'єкта когнітивного підходу пов'язана з можливістю подолання сучасних тенденцій релятивізації наукового знання та суб'єктивізації науки.

Визнання суб'єктної детермінованості науки з позицій зануреності суб'єкта в соціальний, культурний, історичний – тобто зовнішній для науки контекст створює, як вважають Ракітов Г.І., Маркова Л.А. загрозу об'єктивності наукового знання.

Нагадаємо, що об'єктивність наукового знання розглядається як основна характеристика, що відрізняє його від гадки (В.А.Смирнов).

Відновлення методологічного інтересу до збереження об'єктивності, підкреслення значення питань істини здійснюється з позицій двополосності пізнавальної діяльності та введення в розгляд суб'єкт-предметного відношення, в якому предмет стає уособленням існування незалежної від людини природи (Маркова Л.А.).

Боротьба з суб'єктивізацією науки передбачає також перехід від розгляду знання в системі диспозиції відносин суб'єкт - об'єкт, знання – дійсність, знання – практика до розгляду знання як прояву дії наукового співтовариства (Ракітов Г.І.). Введення в розгляд знання мови і комунікацій наукового співтовариства пов'язані з розглядом когнітивних питань соціосеміопсихологічних механізмів застосування значень.

Еволюція знання в контексті розуміння знання як знакової системи, тексту в системі інтерпретаційної діяльності передбачає зміну значень. Проблеми референції наукового знання розглядаються в контексті його еволюції, в якій наявність різних парадигм створює розривність систем значень. В дослідженнях постпозитивізму ця розривність акумулюється в питаннях неспівмірності наукових теорій, розділених науковою революцією. В постмодерністських дослідженнях на перший план висуваються розриви, що ведуть до інших референцій. «Референція, що передбачає відмову від нескінченності може тільки монтувати ланцюги функтивів, які неминуче рано чи пізно обриваються» [1, 157, 158].

Поновлення онтологічного виміру розгляду знання у вигляді співвідношення віртуального та актуального світів в дослідженнях Дельоза та Гваттарі пов'язане з визнанням обмеженості поля референції, неминучості в ньому розривів та дірок. Ствердження в постмодернізмі фрагментарності наукового знання, містить ідею локальності наукового знання, відсутності констатації загальних універсальних законів, вільних від контексту, що свідчить про неможливість кроскультурної екстраполяції. Фрагментарність знання пов'язується з інтерпретацією реальності як інтерпретацій індивідів на основі комплексів образів не зв'язаних між со-

бою подій. У цьому місті вплив когнітивної складової сучасної наукової парадигми стає вирішальним. Згідно з Марковою А., в постмодернізмі образ світу «як він є» змінюється представленням світу в певних соціальних і лінгвістичних конструкціях, що визначаються соціальними процесами... Знання не містить образів реального світу, воно складається з конструкцій, збудованих на основі когнітивних інтерпретуючих схем [3].

Розуміння когнітивного на основі безпосереднього визначення ментального і психічного, визнання первісності ментальних репрезентацій стає схемою, в якій введення когнітивної структури людини в методологічний аналіз наукового знання, вираженого в мові стикається з проблемою конструктивізму. Образ суб'єкта як об'єктивного спостерігача стає неможливим. На його місце приходять мова як «конструктор» соціальної реальності.

Прагнення зберегти хоча щось від системи наукового знання на основі введення суб'єкт-предметного відношення, постулюючи існування природи як незалежного від людини предмету дослідження (Л.А.Маркова), пов'язане з визнанням фактичної неможливості єдиної еволюції науки. Визнання, що між суб'єктом і предметом нічого не має, стверджуючи двополюсність пізнавальної діяльності, яка приходиться на зміну деконструкції картезіанського суб'єкт-об'єктного відношення, не може, за умов послідовного проведення постмодерністських ідей конструктивізму, запобігти суб'єктивізації науки, якщо в неї ввести когнітивний вимір.

Когнітивний вимір в його розумінні ментального, психічного, пов'язаного з свідомістю людини та її мислення перетворює факт, що наука створена людиною і що, окрім людини інші діячі в ній відсутні, в Каїнове прокляття. Подолання антропоморфності і перехід до об'єктивності та науковості перетворює класичну науку в царину, в якій знання відтворює об'єкт та спирається на елімінацію суб'єкта. Між класичною наукою та наукою сучасною, в якій когнітивний, людський вимір дискурсу виводить на перше місце «спонтанну та вільну еволюцію бажань, образів, уявлень, понять, повір'їв, думок, переконань, гадок» [2, 19], ставлячи в цьому переліку на останнє місце – знань, при цьому виникає нездоланна прірва.

Збереження об'єктивності знання, розглядаючи цю характеристику наукового знання в контексті еволюції науки, яка здійснюється на основі когнітивного виміру – синтезу різноманітних когнітивних практик, визнання когнітивної діяльності як висхідної основи когнітивної практики тощо передбачає подолання двополюсності пізнавального відношення. «Між» суб'єктом і предметом знаходиться вся сфера знання. Суб'єкт стає суб'єктом на основі компетенцій,

які дозволяють йому вносити зміни в сферу знання. Акцентуалізація уваги в підготовці бакалаврів, магістрів і докторів на визначенні компетенцій в сучасних умовах Болонського процесу підкреслює значення виробництва знання у формуванні Європи як суспільства знання.

Визнання суб'єктної детермінованості пізнавального процесу за умов збереження об'єктивності знання, що запобігає суб'єктивізації науки, передбачає введення в дослідження об'єктного виміру когнітивного. Об'єктний вимір когнітивного пов'язаний з еволюцією представлень та оперування, які характеризують когнітивне як вираз об'єктивного знання. Відмінність запропонованого підходу до дослідження когнітивного полягає в тому, що він спирається на діалектику суб'єктного та об'єктного виміру когнітивного.

Осмислення пострадянської традиції акцентує увагу на предметний зміст знання – дослідження відносин абстрактних об'єктів в теорії, яка розглядається як ядро методологічної самосвідомості науки. Існуючий в науці стан речей розкривається в диспозиції об'єктивного (Поппер) особистісного (М.Полян) знання. Зв'язок між ними виявляє перехід від суб'єкта як активного діяча до полюсу об'єктивного знання. Суб'єкт, як виробник знання, розглядається в зовнішньому соціальному і культурному оточенні та через комунікації з іншими суб'єктами. Така зануреність суб'єкта в соціальний, культурний, історичний простір стає фактично єдиною визначальною детермінантою пізнавальної активності суб'єкта.

Введення в розгляд діалектики суб'єктного та об'єктного виміру еволюції дозволяє розкрити цілісність когнітивної практики, наявність в ній об'єктивного виміру еволюції когнітивного. Еволюція способів представлення та оперування стає тим об'єктивним виміром знання, який сприймаючи активні пізнавальні дії суб'єкта, перетворює результат як продукт творчості з невизначених координат новизни в чіткій «координатний простір» можливих трансформацій існуючих в сфері знання способів представлення та оперування.

Суб'єкт виявляється детермінованим самою сферою знання. Це не означає, що сфера рухається сама, незалежно від нього, в силу якихось об'єктивних законів. На відміну від природи з її об'єктивними законами, сфера знання є сферою, присутність суб'єктів в якій має чітко визначений результативний вимір. Створювані нові способи представлення та оперування не є довільною конструкцією необмеженої свободи

творчості, а є ланкою в об'єктивній еволюції способів представлення та оперування. Більше того, суб'єкти, створюючи нові репрезентатори, зацікавлені у встановленні об'єктивних зв'язків з попередніми. Так, І.Ньютон, виводячи класичне природознавство на якісно новий рівень представлення досліджуваних об'єктів природи – рівень, в якому репрезентаторами природних явищ стають дослідження квадратур, встановлює зв'язок квадратур з попереднім рівнем представлення та оперування – з проведенням дотичних до трансцендентних, чи механічних кривих. Введення таких кривих було визначальним досягненням попереднього етапу. Так, Х.Гюйгенс в «Маятниковому годиннику», присвяченому дослідженню явищ природи, розглядає побудову циклоїди як найвище досягнення розвитку досліджень вільного падіння тіл у порожнечі.

Введення в когнітивний підхід дослідження репрезентації в класичному, некласичному і постнекласичному природознавстві, дозволяє виявити зв'язок між етапами еволюції, пов'язуючи ступінчатий характер її проявів з трансформацією типу представлення та оперування, що стає основою трансформації типу знання і виробництва знання.

Репрезентація досліджується в когнітивній психології, феноменології і соціальному пізнанні. В когнітивній психології вона постає як ментальна репрезентація, яка на відміну від свідомості акцентує увагу на багаторазовій переробці людиною когнітивної інформації. Абсолютизація активності стає основою для заперечення дослідження психічного, ментального з позицій відображення, відмові від поняття гносеологічного образу.

У феноменології Е.Гуссерля розкривається методологічний аспект репрезентації. Репрезентація розкривається у її співвідношенні з презентацією. Презентація в якості даності, наявності постає як фактичність. У феноменології співвідношення презентації та репрезентації, яке постає у вигляді фактичності та символічності, загострюється.

В соціальному пізнанні репрезентація розглядається в межах соціального конструктивізму. Репрезентація пов'язується із знаковою, символічною природою та вербальними комунікаціями. Конструювання соціальної реальності відбувається в процесі номінування соціальних об'єктів. Орієнтація на життєвий світ людини пов'язує соціальну репрезентацію в соціології знання П.Бергера і Т.Лумана з соціальним конструюванням повсякденного життя.

Зв'язок репрезентації із знаком, розкриття її як представлення чи образу, репродукції презентації чи повторення, заміщення в дослідженні репрезентації С.А. Родіонової не пов'язує ре-

презентацію з еволюцією наукового знання та її когнітивним виміром.

У філософії науки образ репрезентації пов'язується з позитивізмом. Презентація виступає як даність і розглядається як фактичність досвіду. «Позитивізм передбачає, що хоча мислення й основане на представленні, між свідомістю та об'єктом «нічого не стоїть», методи, що постійно вдосконалюються дозволяють співвіднести репрезентацію і презентацію через відносини істина – похибка. Таким чином, реальність, з якою має справу суб'єкт, що пізнає, задається через поняття «даність» [6]. Родіонова С.А. відмічає значення дискурсів ідентичності і тотожності, пов'язаних з повторними спостереженнями і підтвердженнями та інтерсуб'єктивністю сприйняття об'єктів як «тих самих». В позитивізмі репрезентація розкривається не в еволюції об'єктивних способів представлення та оперування, а у співвідношенні з даністю, яке встановлюється на основі дискурсів ідентичності і тотожності.

Потрібно звернути увагу, що репрезентація характеризує не тільки мислення, вона характеризує об'єктивну еволюцію когнітивного у знанні. Представлення об'єкта у знанні в дослідженні когнітивних основ лінгвістичної репрезентації знання у вигляді спеціалізованого тексту на полюсі суб'єкта стає гносеологічним образом. Гносеологічний образ є виразом спрямованості представлення на заміщення об'єкта, побудови ідеального предмету у знанні, і водночас втіленням суб'єктного виміру когнітивного в когнітивній практиці. Будь-яке представлення – побудова циклоїди (Х.Гюйгенс), здійснення квадратури (І.Ньютон), чи розробка аналітичного представлення, пов'язаного з аналітичними функціями і формально-аналітичним способом оперування, є представленням досліджуваного природного явища, і в цьому смислі воно є гносеологічним образом. Представлення розкриває досліджуване природне явище у вигляді предмету, створюючи предметний зміст теоретичного знання. Отже, предмет не є «самою» природою. Він є природою, відтвореною у знанні у вигляді способів представлення та оперування. На різних етапах еволюції буде змінюватись тип знання, тип цієї відтвореності. Так, на геометричному етапі відтворення в репрезентації ідеальної предметності здобуває онтологічну форму. І навпаки, на рівні формально-аналітичного представлення природа постає у вигляді геометричної інтерпретації «аналітичної механіки» (Лагранж).

Зв'язок представлення з певним етапом сфери знання, певним типом знання та стилем мислення пов'язує процес його створення з суб'єктивним виміром когнітивного, який знаходить свій вираз в методологічній рефлексії – філософській та науковій.

Таким чином, репрезентація в еволюції наукового знання перестає бути суто ментальною репрезентацією чи проявом не детермінованої об'єктом активної переробки когнітивної інформації.

Еволюція способів представлення та рування розкриває складний тип об'єктивної

термінації пізнавальної активності. Замість картезіанського суб'єкт-об'єктного відношення, яке стало в сучасній філософії науки об'єктом деконструкції в основу когнітивного підходу, вводиться трансформація способів представлення та оперування, що передбачає цілісність когнітивної практики і враховує присутність суб'єкта у сфері знання, у створюваному на кожному етапі еволюції досягнутому ступеню єдиного операційного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? – С.-Пб.: Питер, 1998. – 284 с.
2. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури. – К.: Генеза, 2000. – 145 с.
3. Маркова Л.А. Постмодернизм в науке, религии и философии // Философия науки. – 2001. – № 3 (11). – С. 35-39.
4. Меркулов И.П. Когнитивная эволюция. – М.: Наука, 1999. – 294 с.
5. Режабек Е.Я. Становление мифологического сознания в его когнитивности // Вопросы философии – 2000. – № 3. – С.67-74.
6. Родионова С.А. Репрезентация // Постмодернизм. Энциклопедия / Сост. А.А.Грацинов, М.А.Можейко. – С. 463-469.
7. Врожденные структуры познания в контексте биологии, психологии, лингвистики, философии и теории науки. – М.: Просвещение, 1998. – 259 с.
8. Столярова О. Социальный конструктивизм: онтологический поворот // Вестник МГУ. – Сер. «Философия». – 2003. – № 3. – С. 72-76.
9. Судас Л.Г. Постмодернизм // <http://www.chem.msu.ru/rus/teacting/sociology/posmodern.html>.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2006 р.

